

Filozófiai és teológiai szemlélődés Szentviktori Richárdnál

SZEILER ZSOLT

Abstract

The idea of contemplation has undergone many changes during the centuries. This article explores Richard of Saint-Victor's twelfth-century understanding of this pivotal notion and the six stages of the contemplating process by way of an exegesis of Richard's key text on the topic titled *De contemplatione*. In his central work, the Victorine author makes an important distinction between what one could term theological and philosophical contemplation. The article attempts to give an account of their differences by interpreting related notions (such as *collatio*) and giving an insight into the cultural climate of the age.

Keywords: *Richard of Saint-Victor, De contemplatione, contemplation, meditation, mysticism.*

Kulcsszavak: *Szentviktori Richárd, De contemplatione, szemlélődés, kontempláció, misztika.*

A szemlélődés fogalma, csakúgy, mint a hasonló, ősi múlttal s nagy hagyománnyal rendelkező fogalmaink, számos jelentésváltozáson esett át az idők folyamán. Eredete a *theória* fogalmában keresendő, amely a *theóroszok*, a valósi követek tevékenységét jelölte. Később a görög filozófusok ismertek saját életformájukra benne, ennek a szemlélődő életnek a leírását találjuk példának okáért Platónnál vagy Arisztotelész *Nikomakhoszi etikájának* híres tizedik könyvében. Azután, hogy a görög filozófusok bölcsességkeresésében a kereszténység ráismert saját Bölcsességhez való viszonyára, a szemlélődés is központi szerephez jutott a kereszténység szellemi életében, s ez szükségszerűen a kontempláció fogalmának újabb átalakulásával járt.

SZEILER ZSOLT filozófus, a PPKE-BTK Filozófia Tanszékének adjunktusa, a Szent II. János Pál Pápa Kutatóközpont Katolikus Misztika Kutatócsoportjának vezetője, főiskolánk óraadója; szeiler.zsolt@sapientia.hu

E tanulmány célja azonban nem e figyelemreméltó átalakulás kezdeteinek leírása, hanem annak bemutatása, hogy a 12. századra szilárd formát nyert hagyományban – ti. a *lectio divina* gyakorlatában – élő szerző miként tekint vissza a szemlélődés korábbi, filozófiai formájára. Azt vizsgáljuk tehát, hogy a szemlélődésről írt talán legrészletesebb és legterjedelmesebb középkori munka, Richárd¹ *De contemplatione* című műve miben látja a teológiai és a filozófiai szemlélődés² különbségét. Miután bemutattuk Richárd szemlélődés-fogalmát, vázoljuk a kontempláció általa leírt hat fokozatát, majd a *collatio* terminusát hívjuk segítségül, hogy a viktorinus kontemplációt saját életvilágából értsük meg. Ezután nyílhat mód a címben jelzett különbség középpontba állítására.

I. A SZEMLÉLŐDÉS FOGALMA RICHÁRDNÁL

Richárd szerint a szemlélődés az, „amikor az elme csodálattal függeszti szabad, átható tekintetét a bölcsesség megmutatkozásaira”.³ A tömör definícióban szereplő gondosan megválasztott kifejezések mindegyike fontos a szemlélődés lényegének megértéséhez. A kontempláció aktusának, „látásának” tárgya a „látvány” (*spectaculum*), mindaz, amiben az isteni Bölcsesség megmutatkozik. Noha a szemlélődés richárdi leírásában a látás tapasztalata vezérfonálként szolgál, a szemlélődés mégsem a látás egyszerű, köznapi módja.

Hétköznapi látásunk felületes, megmarad a dolgok színének és alakjának egyszerű detektálásánál. Ezzel szemben a racionális lélek szemlélődő tekintete átfogó vagy átható (*perspicax*), hiszen képes egyetlen pillantással sok dolgot átfogni,⁴ egyszersmind a dolgok mélyére hatolni.⁵ Richárd a szemlélődést

¹ A szerzőnek és életművének részletes bemutatását lásd JEAN CHATILLON: Richard de Saint-Victor, in *Dictionnaire de spiritualité*, t. 13, Beauchesne, Paris, 1987, 594–654.

² Az elnevezéseket Richárd még nem használja. A distinkció azonban a 13. században már jelen van a köztudatban. Vö. ALBERTUS MAGNUS: *Super Ethica* X. 16.

³ „Contemplatio est libera mentis perspicacia in sapientiae spectacula cum admiratione suspensa.” *De cont.* I. 4. A hivatkozások a kritikai kiadás latin szövegére (JEAN GROSFILLIER: *L'oeuvre de Richard de Saint-Victor 1. De contemplatione*, Turnhout, Brepols, 2013.) vonatkoznak. Köszönöm Baán Izsáknak, Görföl Tibornak és Zátyonyi Maurának a fordítások elkészítésében nyújtott segítségét.

⁴ *De cont.* I. 3.: „a szemlélődés látásának pedig egyetlen sugara számtalan dologra terjed ki”.

⁵ A meghatározásban szereplő *perspicacia* kifejezés a *perspicio* ige utal. A *spicio* ige azt jelenti: látok, a *per* prefixum pedig az *át, keresztül* jelentést hordozza. Vagyis a kifejezés az elme *átható* vagy *átfogó* tekintetét egyaránt kifejezi. Egyaránt jelölheti az elme éles, átható tekintetét és azt a képességet, hogy egységben képes szemlélni, egyetlen tekintettel átfogni

igyekszik akkurátusan elkülöníteni a hétköznapijainkat jellemző felületes, csapongó gondolkodástól (*cogitatio*) is. Csakúgy, mint a gondolkodás csapongása, a szemlélődés is szabad. Ám szemben ennek gyümölcstelen szétszórtságával, a szemlélődés nem hasztalan, hiszen a bölcsesség elnyerésének eszköze. A gondolkodás richárdi felfogásából továbbá hiányzik az a koncentrálttság, melyet a szerző a „felfüggeszteni” (*suspendere*) ige segítségével ír körül. A szemlélődés során az elme tekintete rá van függesztve valamire, csodálattal csügg az általa megpillantott figyelemreméltó dologon. A szemlélődés jelképe, a szövetség ládája karikákon és rudakon függ szállítás közben. A madarak időnként a magasban „függnek”, lebegnek. A halak sebes úszásuk során kiszöknek a víz felszínére fölé, egy pillanatra mintegy felfüggesztve maguk a levegőben.⁶ A szemlélődés során a tekintetnek ez a valamire való koncentrált odaszegződése mindazonáltal nem az akarat műve.

A szemlélődés koncentrációja nem olyan, mint mikor acélos akaratú, koncentráltan és következetesen átküzdjük magunkat egy tétel levezetésén vagy egy nehéz elméleti probléma megoldásán. Utóbbit a viktorinusok meditációnak, elmélkedésnek nevezték. Az elmélkedésben és a szemlélődésben is feszült figyelem van, de utóbbiban más annak kiváltó oka. A kontempláció során ugyanis a figyelem elmélyülése a csodálkozás, a csodálat nagysága miatt történik.⁷

Az *admiratio* főnév az *ad* (-hoz, -hez) és a *miror* (csodálkozni, csodálni) összetételből ered. A valamire való rácsodálkozást, a valamihez csodálattal, megigézett tekintettel való odafordulást fejezi ki. A csodálkozást a régi görögök a filozófia kezdetének tekintették. Platón szerint „főként a filozófus adottsága ugyanis az, hogy csodálkozik [*thaumazein*], hiszen nincs is más forrása a filozófiának, mint éppen ez; és úgy tetszik, nem valami rosszul rajzolta meg Írisz családfáját az, aki Thaumasz lányának nevezte őt”.⁸ Arisztotelész is a csodálkozást tartotta a filozófia kezdetének.⁹ A szemlélődés Richárdnál olyan csodálkozó tekintet, melynek iránya (*ad*) a szemlélődés kibontakozásának megfelelően

számtalan dolog: „a szemlélődő lélek látása úgy kiélesedik, hogy képessé válik sok dolgot átfogni, és átható tekintetével a nehezen megközelíthető dolgokba is behatolni.” Vö. alább a *collatio* fogalmával.

⁶ Vö. De cont. 5. 14.

⁷ *De exterminatione mali* c. művében az elmélkedés tevékenységét az ésszel megismerhető (*quae per investigationem inveniri possunt*), míg a szemlélődést az ész felett álló dolgokhoz (*[quae] sunt supra rationem*) kapcsolja. Utóbbiak ismeretét az isteni kinyilatkoztatástól remélhetjük. (2. 11.).

⁸ *Theaitétosz* 155D in *Platón összes művei*, második kötet, Európa, Budapest, 1984.

⁹ Vö. *Metafizika* 982b12.

„lentől” (a külvilág látványosságaitól) egyre inkább „felfelé”, a láthatatlan Isten titkai felé tart.

Richárd a gondolkodást a képzelethez, az elmélkedést a diszkurzív-következtető jellegű észhez (*ratio*), a szemlélődést pedig az értelemhez, illetve megértéshez (*intelligentia*) kapcsolja: „a megértés révén az elme mélysége mérhetetlenül kiterjed, és a szemlélődő lélek látása úgy kiélesedik, hogy képessé válik sok dolgot átfogni, és átható tekintetével a nehezen megközelíthető dolgokba is behatolni. Nincs szemlélődés a megértés elevensége nélkül”.¹⁰ Gondolkodás, elmélkedés és szemlélődés között a határok átjárhatóak. A gondolkodás képes elmélkedéssé alakulni, az elmélkedés pedig a csodálat révén átcsapni szemlélődésbe, így az alacsonyabb rendű szellemi tevékenység képes előkészíteni a magasabb rendűt.

A harmadik könyvben a szerző részletesebben reflektál *intelligentia* és *ratio* viszonyára. Előbbi olyan „szem” vagy „érezék”, amely révén a láthatatlan (isteni) valóságot jelenlévőként (*presentialiter*) látjuk, szemben az ész szemével, mely a nem jelenlévő és rejtett dolgokat kutatja fel, valahogy úgy, ahogy az okot az okozatból vagy az okozatot az okból következtetve ragadjuk meg.¹¹ Mivel a szakasz a megértést kifejezetten a fizikai látás analógiáján mutatja be, s a látás intuitív közvetlen megragadás, kézenfekvő azt gondolnunk, hogy a megértés is intuitív aktus, szemben az ész diszkurzív jellegével. Kétségkívül ezt erősíti a „jelenlévőként” jelző, szemben a tárgy jelenlétének hiányával, távolságával, mely a következtető gondolkodás mozgásának kiváltója. Ennek azonban némileg ellentmond, hogy a szemlélődés második, harmadik és negyedik fokán az ész valójában diszkurzív módon gyűjti össze (*colligit*) szemlélődése tárgyát. Az ellentmondás feloldása talán az, hogy a kontempláció említett formáiban a megértés mintegy igénybe veszi az ész segítségét, eszközként használva azt.

2. A SZEMLÉLŐDÉS FOKOZATAI

Richárd a szemlélődés összetett valóságát a Kivonulás könyvéből ismert frigy-láda allegorikus értelmezése kapcsán fejti ki. Teológiai antropológiájának ágostoni ihletésű keretei között filozófiai alapossággal és körültekintéssel különbözteti meg a megismerés különféle aktusait és az azokkal korreláló, nekik megfelelő tárgyakat. Sorra veszi az elme megismerő képességeit: a képzeletet

¹⁰ *De cont.* I. 3.

¹¹ Uo. III. 9.

(*imaginatio*), az észet (*ratio*) és az értelmet (*intelligentia*), majd ezekhez hozzárendeli a nekik megfelelő tárgyakat: a látható testi dolgokat (*sensibilia*), a láthatatlan, de ésszel felfogható dolgokat (*intelligibilia*), valamint a láthatatlan és az emberi ész számára megragadhatatlan valóságot (*intellectibilia*). E három megfelel Richárd szellemi mesterénél, Szentviktori Hugónál¹² is olvasható három ontológiai régiónak, a világnak, a léleknek és Istennek. Hugó e három „tárgyisághoz” három szemet rendelt hozzá, a testi szemet (*oculus carnis*), az ész szemét (*oculus rationalis*) és a szemlélődés szemét (*oculus contemplationis*).¹³ A szemlélődés hat egymásra épülő fokozata ezeket az ontológiai régiókat járja be, miközben a láthatót mintegy létraként használja a láthatatlanhoz való felemelkedéshez.¹⁴

A szövetség ládájának fából épült szerkezete Richárd allegorizálásában a szemlélődés legalacsonyabb fokát jelöli, a szemlélődés kezdőkre jellemző formáját, mely az öt érzék révén felfogható testekre irányul, „mikor a látható dolgok alakját és képét vesszük fontolóra: amikor ámulattal figyeljük, s figyelemmel ámulunk el a testeken, testi érzékszerveinkkel ragadva meg, hogy milyen számosak, milyen nagyszerűek, milyen sokfélék, milyen szépek és gyönyörűségesek”.¹⁵ Ez az érzékelés (képzelet) terepe, a szemlélődés itt az érzékelésből vett formákra tekint.

A szemlélődés második fokozatát Richárd még a képzelethez sorolja, ám itt már az ész is tevékeny: „Ez akkor történik, mikor azoknak a *ratióját* kereszük és leljük meg, amik képzeletünk foglalkoztatják, és amikkel kapcsolatban az imént leszögeztük, hogy a szemlélődés első neméhez tartoznak.”¹⁶ A *ratio* kifejezés helyes fordítása megosztja a szakértőket. Grover A. Zinn *rational principle*-ként adja vissza, mások jelentését egyenesen az isteni ideákhoz kap-

¹² Életéhez és műveihez lásd PAUL ROREM: *Hugh of Saint Victor*, Oxford University Press, Oxford, 2009. [<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195384369.001.0001>]

¹³ Vö. SZENTVIKTORI HUGÓ: *De sacramentis* I. 10. 2. (PL 176. 329).

¹⁴ Richárd a *manuductio* kifejezést használja, mely szó szerint „kézenfogva vezetés”-t jelent. Az egész középkor művészeti, filozófiai, teológiai gondolkodását áthatja az törekvés, hogy a közvetlenül megjelenőtől (látható világ) felemelkedjen a közvetlenül meg nem jelenőig (Isten láthatatlan valóságáig). Ebben a folyamatban a látható dolgok fogják meg az ember kezét, és vezetik el Istenhez. Egy fontos szöveghelyen, ahol Richárd Pseudo-Dionüsziosz Areopagitész *A mennyei hierarchiáról* című művéből idéz, *materialis manuductio*nak nevezi azokat a Bibliában szereplő testi jellegű képeket, melyek a láthatatlan valóságot mintázzák (vö. *In Apocalypsim Joannis* 1.) A *lectio divina* gyakorlatában ugyanez a folyamat megy végbe a betűtől (szó szerinti értelem) a láthatatlan lelki értelem felfedezéséig vezető úton.

¹⁵ *De cont.* I. 6.

¹⁶ Uo.

csolják (Jerome Taylor). A francia *raison des choses* (pl. Chatillon) a *raison* sokértelműsége miatt nem sokat segít az olvasónak.¹⁷ Pedig a szemlélődés második fokozatának megértésében minden azon múlik, hogyan is fordítjuk e módfelett poliszémikus latin kifejezést. Az itt szereplő *ratio* az ész (*ratio*) tárgyi korrelátuma, az a valami a látható dolgokban, amit az ész ragad meg. Ennyiben lehet akár fogalom vagy éppen a dolgok filozófiai princípiuma.¹⁸ Utóbbit látszik erősíteni, hogy Richárd szerint ennek felfedezésében a „világ filozófusai” jeleskednek,¹⁹ továbbá ezt az ész az érzékelésből származó ismeretekből következtetve gyűjti össze (*colligit*), s hogy ebben a szemlélődésben „különösen a dolgok értelmét, rendjét, elrendezését és minden egyes dolog okát, módját és hasznát kutatjuk, szemléljük, csodáljuk”.²⁰

A harmadik fokozat már nem a képzeleten, hanem az észen alapul, és abból a hasonlóságból, analógiából indul ki, mely a Teremtő és a teremtett világ közt áll fenn, s utóbbi jellegzetességeiből Isten rejtett valóságára következtet. Míg az előző szemlélődést a láda aranyozása, ezt koszorúja jelöli allegorikusan.

A kontempláció negyedik formája ágostoni ritmusra a külvilágtól az elme benső világához fordul vissza. Itt már nincs helye a képzeletnek, az emberi szellem saját világát, saját természetét fedezi fel, és ebből következtetve gyűjti össze (*colligit*) a láthatatlan valóságra vonatkozó ismereteit. Ezt a szövetség táblája jelöli.

Az utolsó két fokozatot a láda tetején álló két, egymással szembefordított kerub ábrázolja. Ezekben a tiszta megértés (*intelligentia pura*) tevékeny, s mindkettő Isten valóságának szemlélésében áll. A jobb oldali kerub mintázta szemlélődés „kilátótornyába az elme felemelésével jutunk fel, amikor az isteni kinyilatkoztatásból megismerjük azokat a dolgokat, amelyeket semmilyen emberi ész nem képes teljesen megragadni és semmilyen eszmélkedés nem tud a maga egészében kifürkészni. Ilyen az, amit az Istenség természetéről és egyszerű lényegéről hiszünk”.²¹ A kétfajta szemlélődés különbsége abban áll, hogy a jobb kerubbal ábrázolt kontempláció Isten egységére (istenségére) irányul, s nem kerül ellentmondásba az ésszel, míg a szemlélődés utolsó formája a Szent-

¹⁷ A *raison* ész, értelem, igazság, ok, alap jelentésű, azaz még hordozza az eredeti latin kifejezés sokértelműségét.

¹⁸ A latin princípium a görög *arkhé* fordításaként jelent meg, forrást, okot, magyarázó elvet jelent, vagyis a kifejezés egyaránt jelölheti egy dolog külső okát és a dolog benső, metafizikai összetevőjét, alkotóelvét.

¹⁹ *De cont.* I. 10.

²⁰ Uo. I. 6.

²¹ Uo.

háromság emberi ész meghaladó valósága felé tart, s mindaz, amivel találkozunk, szembemegy józan észhasználatunkkal: „A szemlélődés hatodik nemének azt nevezzük, ami azok felé fordul, amik az ész fölött, és úgy tűnik, azon túl vannak, vagy akár ellentétesek az ésszel. A szemlélődésnek ebben a legmagasabb és mind közül legfelségesebb kilátótornyában a lélek valósággal ujjong és táncol, amikor az isteni világosság kiáradása révén megismeri és szemléli azokat, amiknek minden emberi ész ellentmond.”²² A sorokban az illumináció és a misztikus elragadtatás jellegzetes terminológiája visszhangzik, s valóban, az utolsó két könyvben immár a középkori misztika nagy témáival találkozunk.²³

Miközben a szövetség ládájának képe a statikusság képzetét erősíti, mi sem áll távolabb Richárd szemlélődésfelfogásától. A szemlélődés fokozatai egymásra épülnek, az egyes kognitív képességek egymásba alakulnak, keverednek egymással, organikusan összefonódnak. Mi több, Mózes misztikus ládája valójában magában a lélekben épül fel: „Ezt a ládát pedig az isteni tanítás alakítja ki és vonja be arannyal, amikor az isteni sugalmazás és kinyilatkoztatás az emberi értelmet a szemlélődés kegyelméhez segíti.”²⁴ A láda az isteni kegyelem hatására a szemlélődő lelkében épül fel, s formálódik ki fokozatosan. A kegyelem hangsúlyozása már előre jelzi a különbséget a kontempláció filozófiai és richárdi formája között. Mielőtt azonban tulajdonképpeni témánkra térnénk, a kontempláció pontosabb megértése céljából szenteljünk röviden teret egy jellegzetesen középkori gyakorlat számára.

3. SZEMLÉLŐDÉS ÉS COLLATIO

A *collatio* kifejezés fontosságára Patrice Sicard kutatásai után Dale M. Coulter irányította rá a figyelmet.²⁵ Az „egybegyűjtés”, „összegyűjtés”, „összegyűlés” a viktorinus szerzetesi élet egyik alapvető fogalma volt, mely önmagában is gazdag hagyománnyal és szerteágazó jelentéssel bírt.²⁶ A kifejezés főbb jelen-

²² Uo.

²³ Egyebek mellett itt találjuk az elme önkívületének (*alienatio mentis*), az elragadtatásnak (*raptus*) és a misztikus extázisnak (*extasis*) a leírását.

²⁴ *De cont.* I. 2.

²⁵ DALE M. COULTER: *Per visibilia ad invisibilia. Theological Method in Richard of St. Victor*, Turnhout, Brepols, 2006, 149–161.

²⁶ Monasztikus fogalmához lásd GÉRARD VERBEKE (éd.): *Lexicographie du latin médiéval et philosophie médiévale*, : Édition su CNRS, Paris, 1981, 435–446.

tésrétegei a közösségi élethez, az olvasáshoz és bizonyos mentális technikákhoz köthetők.

A szó a viktorinus szerzetesi életben azokat a közösségi alkalmakat jelentette, mikor az előljáró tanító célzattal beszédet (*collatio*) tartott, vagy a közösség a *hora collationis* (a Szentírás olvasásának) alkalmain gyűlt össze. Jelölhette azt a középkori gyakorlatot is, ahogyan a bibliai exegézishez összegyűjtötték az egyházatyák értelmezéseit, és mintegy „együtt olvasták” (*con + legere*), „egybeolvasták” azokat az Írással. A *collatio* egyben a gondolkodás formája is, ahogyan összegyűjtjük egy tárgyra vonatkozó ismereteinket, hogy ebből új belátásokra juthassunk.²⁷ De a viktorinusoknál a kifejezés a szimbólum jelentésével is egybeforr: „A szimbólum a látható formák összegyűjtése a láthatatlan valóságok szemléltetése végett.”²⁸ Hugó „összegyűjtés”-ként írja le azt, ahogyan a lélek a sokaságtól saját természetének egyszerű forrásához (*ad simplicem naturae suae fontem*) gyűjti össze magát.²⁹ Ez a richárdi szemlélődés célja is, így végső soron maga a frigyháza is ilyen *collatio*, mely ebben az értelemben a tudomány teljeségének, magának a bölcsességnek a foglalatja.

Mindez némi fényt vet a korábban felvetődött problémára, hogy ti. a szemlélődés egyes formái a diszkurzív gondolkodáshoz tartoznak, míg mások intuitívek. Úgy tűnik, hogy a richárdi szemlélődés, mely egyszerre átható és átfogó tekintet, azaz belátás, az ember esetében előkészítésre szorul. Az anyagnak ezt az összegyűjtését végzi el a diszkurzív ész, s miután az ész már alaposan bejárt és feltárt egy területet, az értelem belátása immár képes azt egyetlen pillantással is átfogni.³⁰ Noha utolsó két formájában a tiszta belátás (*intelligentia pura*) tevékeny, a szemlélődésnek ezt a tiszta intuitív formáját magát is bizonyos értelemben előkészítik a szemlélődés korábbi fokozatai, így főként az elme önmaga felé fordulása (4. szemlélődés).³¹

²⁷ Ahogyan például Richárd összegyűjti és megvizsgálja az emberi sajátságokat, hogy aztán azokból „a hasonlóság princípiuma” segítségével az isteni sajátosságokra következtessen. Vö. *De Trinitate* VI. 2.

²⁸ „Symbolum est collatio formarum visibilium ad invisibilium demonstrationem”. PL 175. 941C.

²⁹ *Didascalicon* II. 5.

³⁰ COULTER: *Per visibilia*, 134.

³¹ HIDEKI NAKAMURA: *Cognitio sui bei Richard von Sankt Viktor*, in Rainer Berndt – Matthias Lutz-Bachmann – Ralf M. Stammberger (Hrsg.): *Scientia und Disciplina. Wissenstheorie und Wissenschaftspraxis im 12. und 13. Jahrhundert*, Akademie Verlag, Berlin, 2002, 137–138. [<https://doi.org/10.1524/9783050055978>.127]

4. FILOZÓFIAI ÉS TEOLÓGIAI SZEMLÉLŐDÉS

A „pogány filozófusok” gyakorlatát Richárd az első és második szemlélődés leírása kapcsán teszi témájává. Amint azt bemutattuk, a szemlélődés „kezdőkre” jellemző első formája a látható világra irányul, így könnyen az a kép alakulhat ki bennünk, hogy tulajdonképpeni tárgya a látható dolgok formája, színe, alakja... mindaz, amit a szem és a többi érzék közvetít. Azonban nem egészen erről van szó. Richárd definíciójában jelezte, hogy a kontempláció tekintete „átható”. Látás, amely nem marad meg a felszínen, s amit a csodálkozás vagy inkább a csodálat élesít ki. Az első szemlélődésben elámulunk a látható dolgok szépségén, számosságán, nagyszerűségén, s mintha a csodálkozás egyszerre csodálatba váltana, hiszen ez a szemlélődés valójában akkor valósul meg, ha „mindezekben az alkotó lényegfeletti hatalmat, bölcsességet, és bőkezűséget tiszteljük csodálattal s csodáljuk tisztelettel.”³² Később, a második könyvben Richárd arra figyelmezteti a kezdőt, hogy csakis az műveli haszonnal e szemlélődést, s csakis annak nem válik kárára, akit a világ hiábavalósága fölé emel azáltal, hogy a Teremtő minden művében a Teremtő csodálatra, szeretetre és dicséretre méltó voltát fedezi fel, tapasztalja meg.

A szemlélődés második foka a látható dolgok *ratiójának*, princípiumának (*rerum visibilibus rationem*) kutatásában áll. Richárd szerint „e világ bölcsői” sikerrel kutatták a dolgok rejtett okait, természetét, így be tudták aranyozni szemlélődésük ládájának nagy részét, de csak kívülről, ugyanis elfogyott az aranyozásra szánt anyaguk... A szemlélődés keresztény mestere szerint a filozófusok, mivel csupán a dolgok fizikai princípiumait kutatták, megragadtak a természet vizsgálatánál, így nem voltak képesek ládájuk belső aranyozását is elvégezni: nem jutottak el az isteni igazságosság megállapításához (*assertio divinae iustitiae*). „Egészen más – írja – a dolgok rejtett okait fizikai elvek szerint (*secundum physicam rationem*) vizsgálni és feltárni, és egészen más tudomást venni Isten ítéleteinek okáról (*divinorum iudiciorum rationem*).”³³ A második tagmondatban szereplő *ratio*, amit „ok”-ként fordítottunk, maga az isteni igazságosság mint Isten ítéleteinek alapja. Richárd szerint, mivel az antik filozófusok azt látták, hogy jó és rossz dolgok egyformán megesnek jókkal és rosszakkal egyaránt, ebből arra következtettek, hogy a véletlen irányít minden történést, ezért nem ismerték fel az isteni gondviselést, helyette Fortunának emeltek ol-

³² Uo.

³³ Uo. II. 9. (saját fordítás).

tárt.³⁴ Ládánk külső aranyozása annak megfigyelése, hogy Isten mindent bölcsességben alkotott, belső aranyozása pedig annak megfontolása, hogy Isten mindent igazságosan cselekszik.³⁵ Utóbbihoz, mint írja, jobban tesszük, ha inkább a keresztény teológusoktól (*christianis theologis*), mint a világ filozófusaitól szerzünk anyagot. Valójában azonban a filozófusok és teológusok összes tudása sem elég ahhoz, hogy a természet titkait és Isten ítéleteinek igazságát kifürkésszük, ezért a láda teljes aranyozásához csak a hit kincsestárából mérhetünk. Noha bizonyos dolgok elveit nem tudjuk átlátni, a hit alapján ne kételkedjünk abban, hogy igazságosan és bölcsen vannak elrendezve.³⁶ „Ha nem hisztek, nem fogtok belátásra jutni” – fűzi hozzá ágostoni szellemében.³⁷

Láttuk, hogy az, amit az első szemlélődés valóban szemlél, nem a látható dolgok alakja, szépsége stb. Mindez pusztán az, *amiben (in)* vagy *ami által (per)* megértünk és szemlélünk valami mást, ti. Isten hatalmát, bőkezűségét, csodálatra méltó voltát. Hasonlóképpen a második szemlélődésben a szemlélődő tekintet nem reked meg a fizikai dolgok természeténél és az emberi élet történéseinek e világi okainál, hanem *mindezekben* Richárd szerint Isten bölcsességét és igazságosságát kell megpillantanunk, csodálnunk és szemlélnünk. Ennyiben a szemlélődés második formája éppen az az átmenet, ahogyan a *ratio* jelentése átalakul. Ahogyan a dolgok és események fizikai princípiumai transzparenssé válnak saját Istenben lévő alapjuk felé, s megmutatkozik bennük a gondviselés terve, az isteni bölcsesség.³⁸ Ez indokolja, hogy a „bölcsesség megmutatkozásai” fordulat a szemlélődés definíciójába is bekerült.

A filozófiai és a teológiai szemlélődés legfontosabb különbsége, hogy utóbbi kezdettől a hit vezet. A mintát Richárd számára alighanem mesterének *De tribus diebus* című írása jelentette. Ebben Hugó úgy mutatja be a teremtett világ dolgait, mint egy Isten ujjával írt könyv betűit. E betűk értő olvasása az isteni bölcsesség felismeréséhez vezet. Ám nem mindenki képes e könyv olvasására: a járatlan (*illiteratus*) kívül látja ugyan a teremtmények alakját, de belül nem érti meg azok értelmét (*rationem*).³⁹ Az első négy elmélkedésben Richárd mintha azt akarná megértetni velünk, miként lehet a teremtés könyvét szóra

³⁴ Vö. BOETHIUS: *De consolatione philosophiae* II. 1–2; III. 12.

³⁵ *De cont.* II. 9.

³⁶ „Quorum igitur rationem perspicere non vales, nihilominus tamen ex fidei regula iusta et ordinata esse non dubites.” Uo. II. 10.

³⁷ Uo.

³⁸ Vö. DALE M. COULTER: *Per visibilia*, 111–115.

³⁹ *De tribus diebus* 4.: „sed intus non intelligit rationem”.

bírni: úgy olvasni, mint a Bibliát, s a betűtől (teremtett dolgok) eljutni a betűk értelméhez, az isteni Bölcsességhez.

5. KONKLÚZIÓ

Miben ragadható meg a „pogány filozófusok” és a „keresztény teológusok” szemlélődésének legfontosabb különbsége Richárd szerint? Amennyiben elemzésünk helytálló, úgy a filozófusok szemlélődése az ész és a belátás természetes működésén alapuló kozmikus szemlélődés, elmélyült tekintet, mely a kozmoszra vetül. Ezzel szemben a Richárd által leírt kontempláció sokkal inkább biblikus szemlélődés, melyben az értelem felfedezését, a belátást a hit segíti. Leírása mindvégig megmarad a Kiv 25,10–22 egzegézisének keretei között és a *lectio divina* talaján. Nem azt állítom, hogy a szemlélődés richárdi rendszerében egyáltalán nincs helye a kozmosz szemlélésének. Azonban úgy tűnik, esetében a kozmosz szemlélését is a Biblia szemlélődő olvasásának tapasztalata vezeti.